

UDK 930.8

IVAN PELZ

NOVI GRAD U OSIJEKU GRAĐA ZA POVIJEST

Donosimo do sada nepublicirana pisma, novinske osvрте i građu o Novogradanima i Novom gradu u Osijeku — upućena osječkom Muzeju Slavonije, ravnateljici mr. Vesni Burić i novogradskom župniku g. mr. Ivanu Majdandžiću — smatrajući navedeno građom koja će poslužiti pisanju povijesti tog dijela grada Osijeka:

TEKSTOVI

- Počasna diploma Dragutinu Pelzu.- Osijek, 1889.
- † Dragutin Pelz.- Hrvatski list (Osijek), 23/1941., (16. siječnja)
- † Karl Pelz.- Christliche Volkszeitung (Osijek), 23/1941., 16.1.

CRTEŽI

- Ulična kuća, Divaldova 71. - prvotno majur obitelji Goriupp, zatim kuća Karla-Dragutina i Marije Pelz, rođ. Pinn, danas bogoslužni prostor Župe sv. Ćirila i Metoda. Crtao Hans Pinn, oko 1890.
- Vila Wagner, ugao Divaldove i Trpimirove. Kasnije atelijer Huga Conrada v. Hötendorfa. Crtao Jovan Gojković, 1940.

FOTOGRAFIJE

- Grob Karla-Dragutina i Marije Pelz, Tvrdavsko groblje (Novogradsko). Snimio Ivan Pelc, 1950.
- Divaldova ulica. Snimio Ivan Pelc, 1950.
- Dječja pučka škola, kasnije Gradsko dječje zabavište. Snimio dr. Josip Mück, oko 1910.

PISMA I. PELZA

- 19. 12. 1977.
- 14. 11. 1990.
- 27. 11. 1990.
- 20. 2. 1991.

Ivan Pelz, dipl ing. građ.
Zagreb

GRAĐA

TEKSTOVI:

Počasna dioloma Dragutinu Pelzu
Osijek, 1889.

PRIGODOM
GOSPODARSKE I ŠUMARSKE,
TE GOSPODARSKO-OBRTNE OKRUŽNE IZLOŽBE
U OSIEKU 1889.
POD POKROVITELJSTVOM NJEGOVE PREUZVIŠENOSTI
BANA KRALJEVINAH HRVATSKE, SLAVONIJE I DALMACIJE
DRAGUTINA GROFA KHUEN-HÉDERVÁRY-a,
PRIREDJENE
PO SLAVONSKOM GOSPODARSKOM DRUŽTVU U OSIEKU
ODLIKOVAN JE
D R A G U T I N P E L Z
KOLAR U OSIEKU
ZA IZVRSTNE KOLARSKE RADNJE
PO ZAKLJUČKU IZLOŽBENE POROTE
P O Č A S T N O M D I P L O M O M .
U OSIEKU, 21. RUJNA 1889.

Gf. Khuen-Héderváry, v.r.
POKROVITELJ

Teodor Gf. Pejacsevich, v.r.
PREDSJEDNIK EKSEKUTIVNOG ODBORA

Ervin Cseh, v.r.
PREDSJEDNIK IZLOŽBE

Gjuro Ilić, v.r.
TAJNIK

Hrvatski list, 23/1941., 16. siječnja

† **Dragutin Pelz**, kolarski obrtnik preminuo je u Novom gradu u 80. godini života. Pok. Dragutin Pelz bio je jedan od najstarijih i najuglednijih obrtnika u gradu Osijeku. U mladim se godinama isticao i u javnom radu pa je više godina bio gradski zastupnik (kao član bivše Hrvatske pučke stranke), a bio je komorski vijećnik u bivšoj zajedničkoj Trgovačko-obrtničkoj komori u Osijeku (u obrtnom odsjeku), te član stručnih obrtničkih organizacija i član ravnateljskoga vijeća Prve hrvatske dioničke tiskare u Osijeku. Njegovim je nastojanjem u Novom gradu osnovano i otvoreno gradsko dječje zabavište, da bi se mala djeca još prije polaska pučke škole naučila hrvatski, kako bi im kasnije bilo u školi olakšano učenje. Pok. Pelz je naročito zaslužan za gradnju moderne zgrade pučke škole u Novom gradu, a njegová je zasluga da je u toj školi uređena i rkt. kapela, tako da školska djeca ne moraju nedjeljom ići na sv. misu iz Novoga grada u Tvrđavu.

Pokojnika oplakuju supruga gđa Marija Pelz, sinovi preč. g. prof. Josip Pelz, vjeroučitelj u gimnaziji u Slavonskom Brodu, g. prof. dr. Stjepan Pelz, nastavnik gimnazije u Zagrebu (prije u Osijeku), snaha, unučad i ostala rodbina. Đ Sprovod će biti danas u 3.30 sati po podne iz kuće žalosti (Divaltova ul.br. 71) na rkt. groblje u Novom gradu. Sv. misa zadušnica služit će se sutra u petak u kapeli na istom groblju u 8 sati ujutro. — Počivao u miru!

Christliche Volkszeitung (Osijek), 23/1941.,16.1.

† **Karl Pelz.** Gestern starb hier in Osijek (Neustadt) der Wagnermeister Karl Pelz. In dem Verstorbenen betrauern wir einen der besten unserer Mitbürger.

Karl Pelz ist am 9. September 1861 in der Neustadt geboren. Er verbrachte seine Jugend größtenteils im Ausland, und zwar in den Großstädten Deutschlands und Ungarns, wo er reiche Erfahrungen sammelte. Hier war er ständig in den kath. Gesellenvereinen (Kolpingvereinen) tätig. Und seiner katholischen Ueberzeugung blieb er bis zu seinem Tode treu. Jeden ersten Monatssonntag empfing er die hl. Sakramente. Der Verstorbene war aber auch ein vorbildlicher Familienvater. An seiner Bahre trauern seine Gattin Maria, seine beiden Söhne Dr. Stefan Pelz, Mittelschulprof. in Zagreb und Hochw. Josef Pelz, Religionsprof. am Realgymnasium in Slav. Brod, sowie seine Schwiegertochter und Enkelkinder.

Karl Pelz spielte aber auch eine bedeutende Rolle im wirtschaftlichen und kulturellen Leben der Stadt Osijek. Er war Aufsichtsrat der Ersten Kroat. Aktiendruckerei in Osijek, vieljähriger Kammerrat der Osijeker Handels- und

Gewerbekammer u. entfaltet seine hervorragendste Tätigkeit als langjähriges Gemeinderatsmitglied der Stadt Osijek. Besonders muß seine verdienstvolle Mitarbeit mit dem Bürgermeister Dr. Hengl und anderen Bürgern bezgl. des Baues der modernen Neustädter Volksschule hervorgehoben werden in der sich auch eine Schulkapelle befindet, in der Sonn- und Feiertags die hl. Messe gelesen wird. Nicht geringer sind seine Verdienste um die Errichtung des ersten Kindergartens in der Neustadt, der von den Schwestern vom hl. Vinzens geleitet wird.

Das Begräbnis des teuren Verstorbenen findet **D o n n e r s t a g**, d e n 16. J ä n n e r um halb 4 Uhr statt. Ein ehrenvolles Gedenken ist dem verdienstvollen Bürger der Stadt Osijek sicher. Er ruhe in Frieden!

† Karl Pelz

Gestern starb hier in Osijek (Neustadt) der Wagnermeister Karl Pelz. In dem Verstorbenen betrauern wir einen der besten unserer Mitbürger.

Karl Pelz ist am 9. September 1861 in der Neustadt geboren. Er verbrachte seine Jugend größtenteils im Ausland, und zwar in den Großstädten Deutschlands und Ungarns, wo er reiche Erfahrungen sammelte. Hier war er ständig in den kath. Gesellenvereinen (Kolpingvereinen) tätig. Und seiner katholischen Ueberzeugung blieb er bis zu seinem Tode treu. Jeden ersten Monatssonntag empfing er die hl. Sakramente. Der Verstorbene war aber auch ein vorbildlicher Familienvater. An seiner Bahre trauern seine Gattin Maria, seine beiden Söhne Dr. Stefan Pelz, Mittelschulprof. in Zagreb und Hochw. Josef Pelz, Religionsprof. am Realgymnasium in Slav. Brod, sowie seine Schwiegertochter und Enkelkinder.

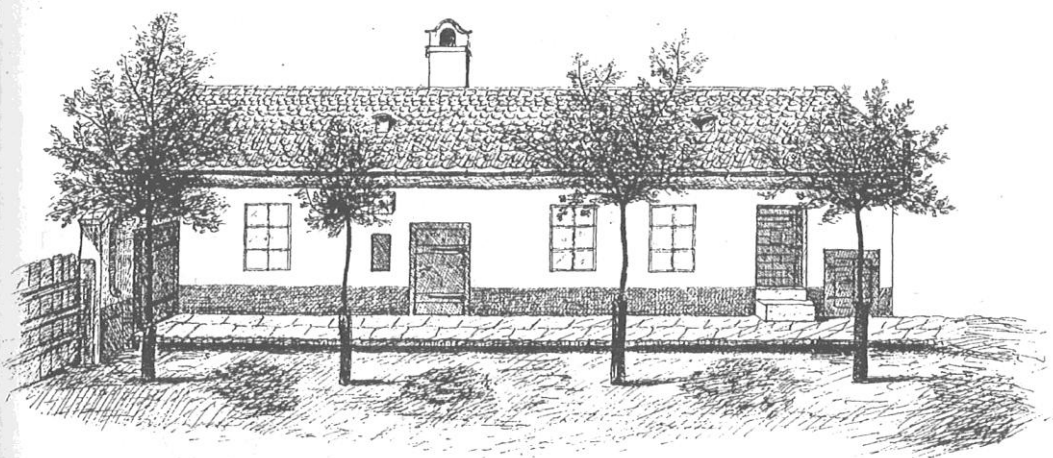
Karl Pelz spielte aber auch eine bedeutende Rolle im wirtschaftlichen und kulturellen Leben der Stadt Osijek. Er war Aufsichtsrat der Ersten Kroat. Aktiendruckerei in Osijek, vieljähriger Kammerrat der Osijeker Handels- und Gewerbekammer u. entfaltet seine hervorragendste Tätigkeit als langjähriges Gemeinderatsmitglied der Stadt Osijek. Besonders muß seine verdienstvolle Mitarbeit mit dem Bürgermeister Dr. Hengl und anderen Bürgern bezgl. des Baues der modernen Neustädter Volksschule hervorgehoben werden in der sich auch eine Schulkapelle befindet, in der Sonn- und Feiertags die hl. Messe gelesen wird. Nicht geringer sind seine Verdienste um die Errichtung des ersten Kindergartens in der Neustadt, der von den Schwestern vom hl. Vinzens geleitet wird.

Das Begräbnis des teuren Verstorbenen findet **D o n n e r s t a g**, d e n 16. J ä n n e r um halb 4 Uhr statt. Ein ehrenvolles Gedenken ist dem verdienstvollen Bürger der Stadt Osijek sicher. Er ruhe in Frieden!

† **Dragutin Pelz**, kolarski obrtnik, preminuo je u Novom gradu u 80. godinji života. Pok. Dragutin Pelz bio je jedan od najstarijih i najuzlednijih obrtnika u gradu Osijeku. U mladim se godinama isticao i u javnom radu pa je više godina bio gradski zastupnik (kao član bivše Hrvatske pučke stranke), a bio je komorski vicečnik u bivšoj zajedničkoj Trgovačko-obrtničkoj komori u Osijeku (u obrtnom odsjeku) te član stručnih obrtničkih organizacija i član ravnateljskoza vijeća Prve hrvatske dioničke tiskare u Osijeku. Njegovim je nastojanjem u Novom gradu osnovano i otvoreno gradsko dječje zabavište, da bi se mala djeca još prije polaska pučke škole naučila hrvatski, kako bi im kasnije bilo u školi olakšano učenje. Pok. Pelz je naročito zaslužan za gradnju moderne zgrade pučke škole u Novom gradu, a njegova je zasluga da je u toj školi uređena i rkt. kapela, tako da školska djeca ne moraju nedjeljom ići na sv. misu iz Novoga grada u Tvrđavu. Pokojnika oplakuje supruga gđa Marija Pelz, sinovi preč. g. prof. Josip Pelz, vjeroučitelj u gimnaziji u Slav. Brodu, g. prof. dr. Stjepan Pelz, nastavnik gimnazije u Zagrebu (prije u Osijeku), snaha, unučad i ostala rodbina. — Sprovod će biti danas u 3.30 sati po podne iz kuće žalosti (Divaltova ul. br. 71) na rkt. groblje u Novom gradu. Sv. misa za dušnica služit će se sutra u petak u kapeli na istom groblju u 8 sati ujutro. — Počivao u miru!

CRTEŽI

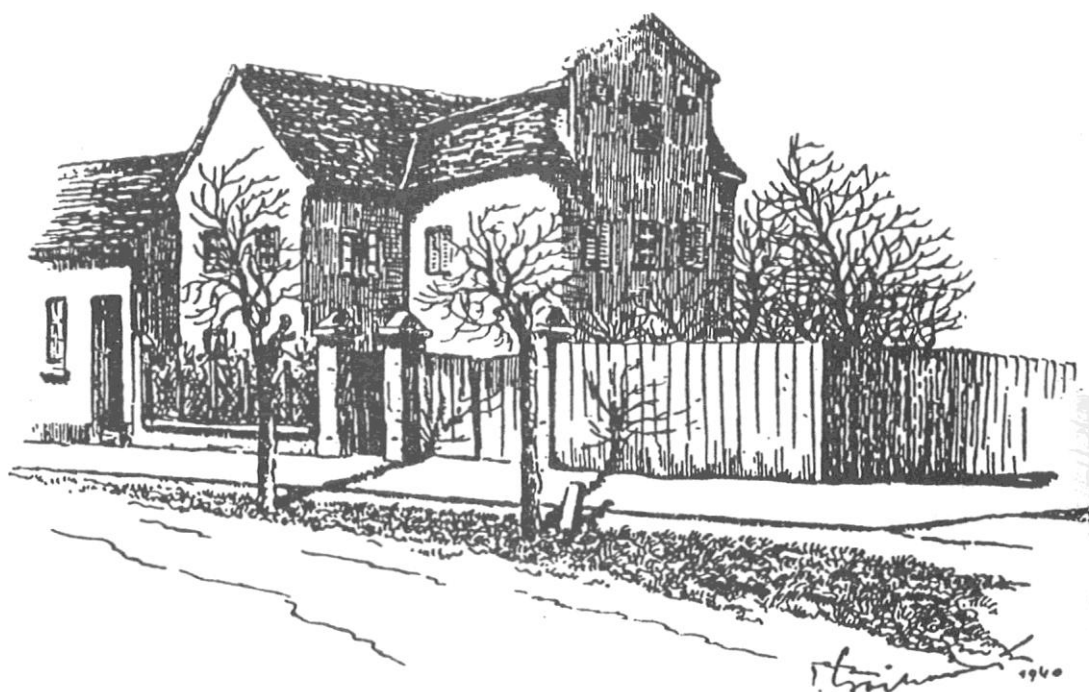
Ulična kuća, Divaldova 71.
Osijek, 1890.

Tipična novogradska ulična kuća, Divaldova 71.

Na dijelu parceliranog velikog majura obitelji Goriupp, kuću su kupili Karlo-Dragutin i Marija Pelz rod. Pinn. Pelz je uzduž cijele zgrade prigradio kasnije verandu. Danas je to bogoslužni prostor Župe sv. Ćirila i Metoda.
Crtao Hans Pinn, oko 1890.

Vila Wagner, ugao Divaldove i Trpimirove ulice.
Osijek, 1940.

Nekadašnja Vila Wagner, sagrađena na uglu današnje Divaldove i Trpimirove ulice. Ovdje je Hugo Conrad v. Hötzenndorf 1841. godine otvorio atelijer i slikarsku kuću.

Reprodukcija iz: Truhelka, Jagoda. Zlatni danci: Istina i priča : Djetinjstvo jedne sestre i dvojice braće u starom Osijeku. / Sa 5 fotografskih slika i 17 crteža iz starog Osieka od Ivana Gojkovića.- Zagreb : Matica hrvatska, 1944.- Knjžnica za hrvatsu mladež, Svezak 8, Niz 6.- Prva knjiga Zbirke "Zlatni danci".

Crtao Jovan Gojković, 1940.

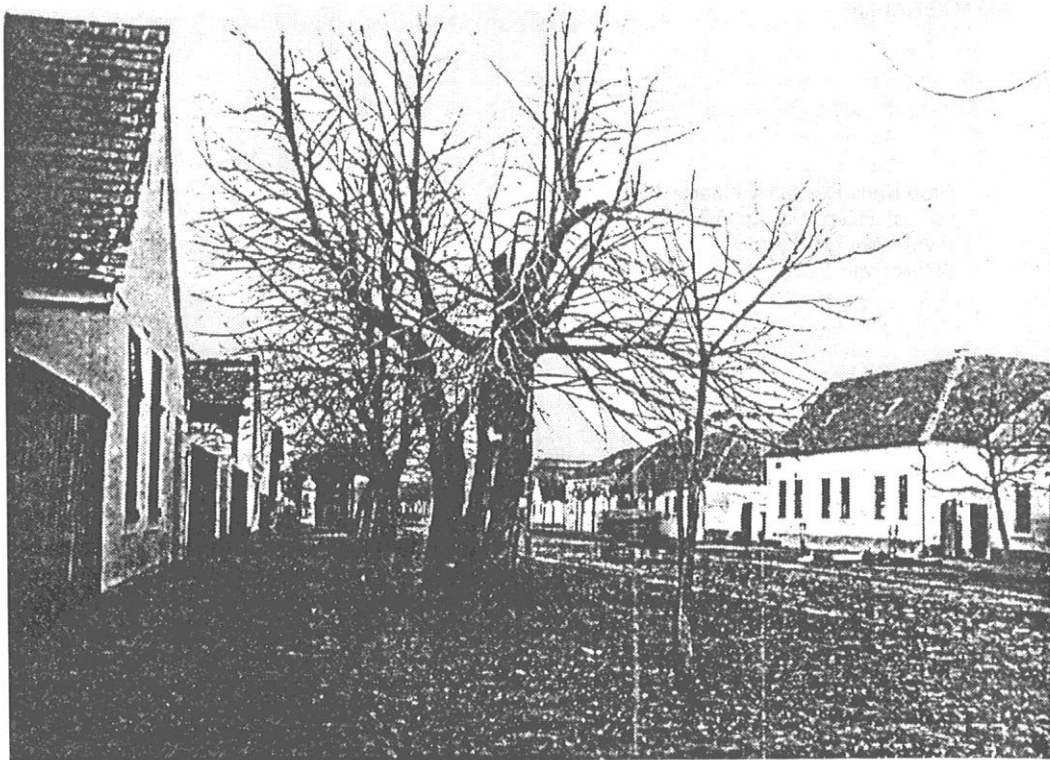
FOTOGRAFIJE

Grob Karla-Dragutina i Marije Pelz
na osječkom Novogradskom groblju
(Tvrđavsko groblje).
Snimio Ivan Pelz, 1950.

Dio Divaldove ulice gledano s istoka.
Snimio Ivan Pelz, 1950.

Novi grad, na desnoj (južnoj) strani nekadašnja Dječja pučka škola
(poslije Gradsko dječje zabavište)
Snimio dr. Josip Mück, oko 1910.

PISMA

19.12.1977.

OPIS KUĆE U DIVALTOVOJ 71.

Perocrtež u tušu prikazuje bivšu kuću kolaru Karla Pelza i njegovih baštinika u Gornjoj ulici 67 (sada Divaldova 71) u Osijeku, u prvobitnom obliku, kako ju je nacrtao majčin rođak Hans Pinn iz Graza (kao gimnazijalac ili eventualno kao student medicine) oko godine 1890., prigodom posjete svojoj rodbini u Osijeku (crtež je smanjen reprodukcijom).

252

Ta kuća, koja je kasnije nadograđivana i pregrađivana, predstavlja tipičnu stambenu zgradu bivših, starih majura u osječkom Novom gradu. Okrenuta je zabatom svog dvostrešnog krova prema ulici, s otvorenim trijemom na bočnoj, dvorišnoj strani. U taj trijem ulazilo se s ulice kroz mala vrata smještena u produženom čeonom uličnom zidu zgrade. U samo dvorište vodio je s ulice još kolni ulaz smješten u ogradi.

Iz trijema prva vrata vodila su u kuhinju s otvorenim ognjištem. Iz te kuhinje ulazilo se lijevo u uličnu sobu s tri prozora (dva na ulicu i jedan u dvorište), a desno iz kuhinje u dvorišnu sobu s dva prozora u dvorište, te jednim manjim, visoko položenim prozorom prema susjedu. Dimovodne cijevi obiju sobnih peći vodile su u veliki kuhinjski dimnjak.

Slijedeća vrata u trijemu vodila su u smočnicu, a zadnja, niža vrata u podrum (gotovo jednak raspored prostorija imala je npr. i stambena zgrada majura obitelji Hegedušević-Mik)¹.

Ta Pelzova kuća stajala je nekoć u sklopu velikog Goriuppova majura, koji je sezao do sadašnje Milićeve ulice, te koji je bio vjerojatno najraskošnije uređeni majur u Novom gradu. Imao je lijep park sa skulpturama od kojih, dakako znatno oštećene, još uvijek četiri postoje u vrtu kuće Ane udove Pichler u Milićevoj 8, a prikazuju u figurama: Proljeće, Ljeto, Jesen i Zimu. Za tropsko bilje postojao je poseban staklenik, koji je moj djed Karlo Pelz prvo pregradio u kolarsku radionicu, a kasnije u stambenu zgradu (koja i sada stoji u dvorištu, odnosno vrtu Divaldove 71).

Godine 1976. prodali smo moja sestra i ja tu nacrtanu i u međuvremenu pregrađenu kuću osječkoj Tvrđavskoj župi, te je sada u toj zgradi sjedište novoosnovane Župe sv. Ćirila i Metoda (Osijek).

U Zagrebu, 19. prosinca 1977.

14.11.1990.

Gradnja OSNOVNE ŠKOLE u Novom gradu ujedno je najveći uspjeh u djelatnosti moga djeda Dragutina (Karla) Pelza kao gradskog zastupnika, a nakon teške borbe koju je nadasve aktivno podupirao moj otac dr. Stjepan Pelz, prof., koji je zapravo iz pozadine upravljao svim akcijama, te mom djedu sastavljao sve interpretacije i prijedloge za zastupničke sjednice, koje je moj djed onda čitao. Djed mi naime nije potpuno sigurno vladao hrvatskim jezikom, ali je zato besprijekorno vladao njemačkim jezikom u govoru i pismu, jer je, premda rođen u Osijeku mladost proveo u Njemačkoj, gdje se stručno usavršavao u gradnji kočija (na velikoj Gospodarsko-obrtnoj izložbi u osječkom Gradskom vrtu, održanoj 1889. pod

1. Osijek, Gornja 31, odnosno Divaldova 33.

pokroviteljstvom hrvatskoga bana, osvojio je za svoju izloženu luksuznu kočiju zlatnu medalju), a usput stekao srednjoškolsku opću i sručnu teoretsku izobrazbu na odlično vođenim večernjim školama staleških organizacija, napose Kolpingova saveza ("Katholische Gesellenvereine") sa sjedištem u Münchenu (podružnica toga Saveza postojala je i u Zagrebu, te se još i sada vidi na jednoj zgradi Britanskog trga stari natpis "Katolički dječički dom" i niša s kipom sv. Josipa).

Prije gradnje nove škole obuka se u Novom gradu održavala u dvjema zgradama: za dječake u jednoj sobi današnje Divaldove br. 48, a za djevojčice isto tako u jednoj sobi, ali bivše niske prizemnice što je stajala na sjevernoistočnom uglu raskrižja Divaldove i Vatrogasne ulice.

Kad je otvorena nova škola, moj otac i djed poradili su na tome da se u lijepoj zgradi dotadašnje dječake škole (koja je prije poslijeratne adaptacije imala mnogo reprezentativniju fasadu s prijašnjim prozorima) smjesti dječji vrtić, što im je i uspjelo, a pod nazivom "GRADSKO DJEČJE ZABAVIŠTE". No familijarno se ta ustanova u Novom gradu zvala "Spielschule". Nastojanjem moga oca uprava je te dječje ustanove povjerenja sestrama milosrdnicama sv. Vinka Paulskog, koje su već upravljale novogradskom Ubožnicom. Ta akcija zahtijevala je opet mnogo truda i opsežno dopisivanje, kako bi se dobila stručno osposobljena voditeljica toga "Zabavišta". Premda je moj otac bio poznat ne samo u Osijeku nego i u Zagrebu i kao djelatnik katoličkog laikata, trebalo je pisati čitave hrpe dopisa, kako bi se intervencijom odnosno podrškom crkvenih vlasti od zagrebačke matične kuće ishodilo hitno upućivanje posebno školovanih redovnica, koje bi udovoljavale potrebama. To je postignuto, te je upravu toga dječjeg vrtića preuzela mlada sestra Valerija Fabulić; rodnom, ako se ne varam, s otoka Zlarina (blizu Šibenika), koja je s vanrednim uspjehom nadmašila sva očekivanja.

Znatan napor bio je potreban i za uređenje KAPELICE U NOVOSAGRAĐENOJ ŠKOLI, jer se sredstva za nabavku kulturnog inventara nisu mogla dobiti od grada, a skupljanje dobrovoljnih priloga među Novograđanima nije bilo popularno. Međutim je moj otac pronašao u Gornjem gradu oltar bivše Madžarske škole, tada nepotreban u ustanovi koja je postala židovska škola. Ali, da bi se ishodila crkveno-administrativna suglasnost za prijenos tog oltara iz jedne župe u drugu, potrebno je bilo opet brdo dopisa, a čini mi se, na kraju i intervencija ordinarijata! Jer otpori su s izvjesnih crkvenih mjesta bili izraziti. O motivima možemo nagađati.

Novogradske školske MISE nedjeljom i blagdanom u 9 sati prije podne postale su veoma popularne, te su im prisustvovali i brojni građani, a za dake i nastavnike bila je to prava blagodat što više nisu morali po svakom vremenu i nevremenu prevaljivati dugi i neudobni put u Tvrdavu. Školskim misma prisustvovala je uvijek i koja grupica djece iz "Zabavišta", dakako pod vodstvom, nadzorom i animacijom sestre Valerike, te su se pretškolska djeca tako navikavala na ambijent škole koju će ubuduće pohađati, rješavajući se straha i predrasuda koje su im stariji ucijepili nerazboritim prijetnjama: "Čekaj samo, kad dođeš u školu, tebe će učitelj ovako, pa onako...!" (Stoga su se prije, kad su majke na početku školske godine dovodile djecu u prvi razred, odigravali redovno dramatični prizori; mališani su urlicali kao na raznju kad su ih majke ostavljale same, a nerijetko se koje dijete u panici i pomokrilo).

Posebna je prednost toga VRTIĆA bila u učenju hrvatskog jezika, kako je to i istaknuto u jednom od dvaju priloženih nekrologa objavljenih prigodom smrti Karla Pelza.

Veliku i požrtvovnu pomoć, koju nikako ne bih ovdje htio prešutjeti, pružala je "Zabavištu" OBITELJ SCHÖN-ARNOLD (iz Divaltove 82), napose prigodom javnih priredbi, ali i inače za vjerskih svečanosti, osobito prilikom prve pričesti, a i drugih proslava, i to ne samo onda kad je priredbom bio obuhvaćeno koje od brojne djece te obitelji. Jedan od sinova, ove godine preminuli osječki profesor Gottfried /"Bogumir"/ Schön, znao je, premda već davno nije bio đak te škole, svojom violinom pratiti pjevanje na božićnoj školskoj misi, što je bio poseban doživljaj, jer je Fridika, kako su ga zvali, bio pravi violinski virtuoz.

U Novom gradu znalo je biti odlično organiziranih SVEČANOSTI, napose u bivšem, doista nekad atraktivnom GRADSKOM VRTU (takvu jednu proslavu opisuje i Jagoda Truhelka u I. knjizi svojih "Zlatnih danaka", u pripovijetki pod naslovom: "Svibanjska slava"), pa i u STRELJANI kraj Gradskog vrta, ali vrhunska svečanost, u kojoj su svi sudjelovali sponatno i s oduševljenjem, bila je vatrogasna bakljada u predvečerje sv. Ivana Nepomuka (uoči 16. svibnja).² Bilo je to pravo sveopće slavlje, iskreno izražavano i duboko doživljavano. Možda je tom djelovanju pogodovala i okolnost što nije pritom bilo dugotrajnih i zamornih, te od sudionika distanciranih ritualnih procedura, pa neprivlačnih, stereotipnih govorancija. Nekoliko dana unaprijed kuće su se redile, fasade popravljale i krečile, polirali su se svijećnjaci itd. U određeni večernji sat povorka vatrogasaca pod društvenom zastavom, u svečanim odorama, sa zapaljenim ukrasnim svjetiljkama, vođena vatrogasnom glazbom, te praćena dječacima-bakljonošama, krenula je iz bivšeg vatrogasnog spremišta (u Vatrogasnoj ulici, gdje je stajao i vatrogasni toranj sa sirenom) prvo prema KIPU SV. FLORIJANA (na kraju Novoga grada). U svim prozorima svih kuća gorjele su svijeće, u mnogima je bilo i cvijeća, a u nekim i ukrasnih predmeta. Sve je živo izašlo na ulicu i sve je pratilo povorku. Pred kipom sv. Florijana postavljena je posebna tava na stalku, na kojoj je vatrogasni glasnik Pavao Sadil zapalio bengalsku vatru koja je polako izgarala mijenjajući boje, osvjetljavajući svečev kip i sve prisutne, a za to vrijeme vatrogasna je glazba svečano odsvirala "Molitvu". Poslije toga povorka je, opet uz sviranje koračnice, krenula natrag, i to sve do početka Novoga grada, pred KIP SV. IVANA NEPOMUKA (koji je stajao pred Ubožnicom, a kad je poslije rata srušen, mislim da je zajedno s kućištem našao utočište kod čč. ss. Vasilijanki kraj bivšeg Gradskog vrta, poslije rata vandalski uništenog). Kod sv. Ivana ponovo se palila bengalska vatra, a nakon toga se povorka vratila u Spremište, svijeće su se u prozorima gasile i proslava je završena.

2. crkveni god u Ubožnici

U Zagrebu, 27. studenog 1991.

NOVI GRAD dobio je svoje ime kao ratarsko naselje nastalo u 18. stoljeću kada je tvrđavsko (zemljoradničko) predgrađe moralo biti uklonjeno, da bi se oko novih utvrda bastionskog tipa osigurao u fortifikacijske svrhe slobodan prostor (franc. "glacis", a pod utjecajem južnonjemačkog narječja transformirano u "klasije"), što se u svojstvu blagih obronaka spuštao od visine gornjih rubova bedema bez tzv. "mrtvih kutova" za linije gađanja iz tvrđave; na tom brisanom prostoru stajale su u naoko nepravilnom razmještaju pojedine skupine stabala, uglavnom borova, s točno poznatim udaljenostima od tvrđavskih baterija, a radi što točnijeg nišanja u slučaju neprijateljskog približavanja. (Nadalje, ako pogledate stare planove, vidjet ćete da prilazne ceste nisu vodile u pravcu do Tvrđave, nego su, u obrambene svrhe, ispred utvrda činile zavoj, kako bi sva vozila, napose kolone vozila, približavajući se otkrile svoj bok radi kontrole i identifikacije).

U Novom gradu ujedno su nicali i MAJURI imućnih građana, kako bi u zatvorenom sklopu bila olakšana obrana od razbojnika, kojih je već i tada bilo! Među prvim majurima podigli su i tadašnji osječki ISUSOVCI SVOJU LJETNU REZIDENCIJU (prije ukinuća reda), koja kao objekt još i danas stoji, a to je zgrada u Divaltovoj br. 24 i 24a³. Ta je kuća još prije dva-tri desetljeća imala netaknutu staru svoju fasadu, koja je djelomično narušena kada su na jednoj polovici kuće (zapadno od prijašnje lijepo nadsvođene kapije) radi tobožnje modernizacije odbili kosi podzid. Visoko položeni nadsvođeni podrumi, koji su zahvaljujući svoji prozorima mogli biti dobro zračeni, morali su imati ojačane zidove u funkciji potpornjaka radi preuzimanja bočnog potiska odnosno prihvaćanja tzv. "tlačne linije", koja se dobiva (na nacrtu) posebnom grafičkom konstrukcijom, a koja ni na kojem mjestu ne smije izlaziti iz srednje trećine presjeka nosive konstrukcije svoda, kako ne bi bila ugrožena stabilnost objekta. (Na majim objektima svod se, dakako, gradio po iskustvu). Dakle ti kosi potporni zidovi, kakvi su se mogli vidjeti na pokloj staroj osječkoj zgradi⁴ (npr. na nekadašnjoj zgradi Bauerove pivovare na Glavnom trgu u Donjem gradu), nisu predstavljali nikakav arhitektonski ukras niti ičiji ćef, nego logičnu potrebu. Ali pomodarstvo, eto ubire svoj danak!

Markantna zgrada (nekoć Wagnerova, pa Schwanerova) stajala je prije na početku Novoga grada, na uglu Divaltove i Trpimirove (nakon zadnjeg rata Kleinove) ulice, a nasuprot nekoć reprezentativnom prilaznom prostoru pred bivšim atraktivnim Gradskim vrtom, divljački uništenim poslije rata (prilažem fotokopiju Gojkovićeve prikaza te kuće iz I. knjige Truhelkinih "Zlatnih danaka").

U toj, u ono doba najotmjenujoj novogradskoj kući otvorio je 1841. osječki slikar i nastavnik crtanja HUGO CONRAD VON HÖTZENDORF svoj ATELJE, a među njegovim mnogobrojnim učenicima posebno su se istakli Adolf Waldinger i Isidor Kršnjavi (koji je u svojim zapisima zasjeđoćio da je prošao mnogo škola i upoznao mnoge umjetnike, ali da nije našao boljeg učitelja).

3. Možda su i franjevci svojedobno posjedovali tu zgradu?

4. u obliku prigradene terase

Inače je Novi grad još za moga djetinjstva djelovao kao tipično selo. Postojala je doduše PLINSKA RASVJETA, a i ELEKTRIČNA, na nekoliko su mjesta stajali okrugli gradski oglasni stupovi, cesta je imala tzv. tursku kaldrmu (od kamenja uglavnom dobivenog rušenjem ostataka rimske Murse), pa čak i uličnu kanalizaciju, no, ujutro je iz svoje kuće u Vatrogasnoj ulici (sjeverno od vatrogasnog spremišta) izlazio novogradski kravar (poznatiji po mađarskom nazivu "čordaš"), trubio u svoj rog, pa su na taj zov onda iz pojedinih domaćinstava puštali na ulicu krave, da budu tjerane kroz Slavonsku (današnju Miličevu) ulicu na pašnjak što se prostirao između Frankopanske ulice i željezničke pruge, kao i od groblja do svilane, te djelomično služio i kao vojno vježbalište i skladište, a hrvatski smo ga zvali "ledina", dok su mu u novije vrijeme armijski orijentisani predstavnici zvaničnih foruma nadjenuli ime "senjak". Na toj ledini stajao je i BUNAR (sa đermom) za napajanje goveda. Stadu je izravnim putem na pašnjak bio dovođen i rasplodni bik stacioniran u kravarovoj kući.

KALDRMA u Novom gradu bila je u takvu stanju da je nekoliko kolara i kovača u Divaltovoj ulici uvijek imalo posla. Tek na zastupničko inzistiranje moga djeda dodijeljen je Novom gradu i stalan ulični pometač. Kočijaši su tu za kola i potkove pogubnu kaldrmu po mogućnosti izbjegavali skrećući s ceste na meko tlo, pa su kućevlasnici zabijali poprečne nizove drvenih stupaca, da bi se donekle obranili od silne prašine, od koje su ih samo oskudno štatile krošnje najrazličitijeg drveća zasađenog uz prvobitni pločnik od opeka. Taj pločnik također nije svagdje bio u idealnom stanju, a baš ni uvijek čist, napose ispod dudova ili pred kućama iz kojih su znala išetati čitava jata gusaka i pataka...

Na početku 30-tih godina, za zloglasne šestosiječanjske diktature i teške gospodarske krize, gradonačelnik Hengl dao je te pločnike ASFALTIRATI udarivši na Novograde neopravdano visoke namete, i to po kvadraturi, u iznosima koji su dostizali nekoliko desetaka tisuća ondašnjih dinara. Radilo se o svotama za koje su se mogle sagraditi manje periferijske kuće, dok vrijednost toga pločnika prosječno po kući nije prelazila ni jednu tisuću. K tomu je taj asfalt ubrzo ispoljio očite znakove nesolidne izvedbe. Ogorčenje je bilo veliko, pogotovu što bi u interesu većine stanovništva ispravna cesta imala apsolutnu prednost.

U to je doba neki tajni policijski agent, izvjesni Bijelić, jedne jeseni, valjda da prikrati sebi vrijeme i ujedno stekne kakvu kolajnu, počeo u Novom gradu globiti kuće pred kojima je našao koji otpali list s drveta. No, tada je stupio u akciju Vama već poznati novogradski posjednik Karlo Zimmer, te je svojom poduzetnošću i energijom ishodio da je dotični gospodin Bijelić bio otpučen u bijeli svijet.

Novim su gradom za moga djetinjstva prolazili još i brojni POKUČARCI nudeći svoju robu, zatim loncokrpe, staklari i urari, sa svojom radionicom na leđima, pa onda sa svojim kolicima brusači noževa, albanski sladoleđaši, a na Badnjak su dravski ribari svojim tačkama razvozili na prodaju ribe što su se praćakale u velikim drvenim škafovima, svi u sav glas izvikujući odnosno pjevajući svoje ponude. Za ljetnih pak suša, dok još nije bilo vodovoda, razvozili su vodari u velikim bačvama na kolima s konjskom zapregom dravsku vodu, koji su na slavinu točili u kablove i raznosili (za dinar po kablju) po kućama za pranje rublja, a njihov je dolazak najavljivalo zvono s kolnog ruda.

Mnoge osobe i događaje iz novogradskog života, npr. djelovanje znamenitog arheologa DR. ČIRE TRUHELKE, brata Jagode Truhelke, u novogradskoj ispostavi GRADSKOG MUZEJA smještenoj u bivšoj Djevojačkoj školi mogao bi vam prikazati i

moj dobri i vjerni prijatelj Ivo Ribić, koji mi je u mnogome izlazio ususret, te koji se i sada doista zdušno i požrtvovno brine za održavanje naših osječkih grobova. Više bih volio da Vam on npr. ispričavim, kako je došlo do toga da je njegov otac otvorio u Novom gradu KOVAČNICU, te sposobnošću, marljivošću i štedljivošću postao imućan građanin. Ta bi zanimljiva fabula, naime, zavrijedila da bude literarno obrađena, i to kao satira s moralnom poukom, a mogla bi se za djecu prirediti i kao didaktično štivo u stilu pripovjedaka Christopha von Schmida. Prečasni taj augsburški kanonik vraća me opet na crkveno područje.

Od novogradske vjerske manifestacije u sjećanju su mi ostale PROCESIJE na prosne dane, no u usporedbi s vatrogasnom bakljadom bile su one sasvim skromne, s ograničenim sudjelovanjem isključivo starijih žena, koje su doduše (u najboljoj namjeri) prilično glasno pjevale njemačke nabožne pjesme, a vodio ih je ispod novogradske prozora sam ŽUPNIK BEZETZKY, ogrnut brokatnim pluvijalom koji ga je činio fizički još krupnijim nego što je po prirodi već bio, no čitava priredba nije ostavljala naročito svečan dojam.

U UBOŽNICI su ostale vjerske obrede u ono vrijeme predvodili redovno redovnici, osječki kapucini, među kojima je tada bilo egzotičnih likova. Između ta dva rata osječki je samostan, naime, potpao pod Slovensku provinciju, pa su, čini se, odanle upućivali u Osijek svoj "višak vrijednosti". Bio je tako među njima, pukim slučajem, pater Grga Pasarić, Hercegovac, veoma visok i širok, s jakom crnom bradom, a uvijek namrgođen, tako da je jedna ne baš bojažljiva novogradska gospođa rekla da bi umrla od straha ako bi ga u mraku gdje sreća. On se inače od ostalih tadašnjih osječkih kapucina razlikovao po tome što je lijepo govorio hrvatski, mislim u jezičnom pogledu. A znao je besjediti veoma dugo, a nekad i krepko. Dobro se sjećam kako je jednu propovijed na Majčin dan završio doslovno riječima: "I zato, hrvatska, katolička majko, uzmi batinu, uzmi toljagu u ruku, pa udri po derletu! Neka brizga krv, nek' se lome kosti, na mladu je, zarast će, amen!" Jedan od ostalih, pater Damascen Lovrenčić, već star i prilično nemoćan, bio je miroljubive naravi, no pamćenje ga je slabo služilo, pa je napamet mogao naučiti samo sasvim kratke izreke. Trebao je jednom najaviti post, pri kojemu nije propisan nemrs. Pater Grga bi na tumačenje razlike između posta i nemrsa utrošio najmanje četvrt sata, nižući sva njemu poznata mrsna i nemrsna jela (koja su mu sva prijala), ali dobri pater Damascen sažeo je to u kratki proglas: "Sutra je strougi poust, 'ko hoće mesa jest', nek' jede!" Pobožni se puk pritom našao u nedoumici, tako da su poslije mise časne sestre morale zainteresiranima razriješiti zagonetku. Dakle u tim su okolnostima sestre milosrdnice sv. Vinka za vjerski odgoj novogradske djece bile svakako dominantne. A u tome je aktivno sudjelovala i gospođa Schön sa svojom sestrom Jelkom Arnoldovom, napose pri dječjim priredbama. Na Nikolinje ta je požrtvovna gospođa npr. redovito nastupala kao sv. Nikola.

U inventaru NOVE ŠKOLE postojala je i dekorativno izvezena SVEČANA ŠKOLSKA ZASTAVA, kojoj je donatorka i kuma bila gospođa KATARINA GASTEIGER, supruga prilično imućnog, a izrazito samosvjsnog novogradskeg posjednika Thomasa Gasteigera. Ta se zastava nosila kad je škola sudjelovala na svečanoj tjelovskoj procesiji u Tvrdavi, zatim prilikom prve pričesti i u sličnim prigodama. Sjećam se da je na jednoj strani zastave bio prikazan Isus kao prijatelj malenih, a na drugoj strani, ako se ne varam, sv. Alojzije, no moj je otac bio nezadovoljan što je tekst bio na njemačkom jeziku, te je u tom vidio arogantno

ignoriranje činjenice, da je zastava namijenjena hrvatskoj školi. K tome je na zastavi bilo izvezeno još i hrastovo lišće kao germanski simbol!

Otac mi je bio aktivan i u novogradskom šahovskom klubu koji je imao sjedište u tadašnjoj Sisarićevoj gostionici (u današnjoj Divaltovoj 67). Ta se gostionica međutim nije održala, jer tada su u Novom gradu mogli prosperirati samo oni ugostiteljski lokali koji su ležali na dijelu ulice kuda su svojim kolima prolazili Tenjci. Ali zato su se Novogradani dugo sjećali spektakla što su ga priredili novogradski i gornjogradski ŠAHISTI u Gradskom vrtu partijom šaha sa živim (kostimiranim) figurama. Ne znam tko je bio glavni organizator, jedino znam da je moj otac pritom zastupao Novi grad. Međutim, pravi dvoboj to i nije bio, nego demonstracija unaprijed pripremljene efektne partije bez dima. Po svemu sudeći, uspjeh nije izostao.

Među najljepšim dječjim priredbama, održanim u otmjenom ambijentu Gradskog vrta, bio je DJEČJI CVJETNI KORZO 1925. ili 1926. godine, a na kojemu su osim novogradske djece obično sudjelovala i djeca OSTALIH OSJEČKIH ŠKOLA. . . .

RAVNATELJ KRÄMER bio je u svemu uzoran učitelj, te je u suvremeno opremljenoj školi (s kućnim vodovodom napajanim iz specijalnog, dubokog zdenca) uz suradnju sposobnih i marljivih kolega (među kojima su se osim moje tete Mückove istakli još Antun Muck i Josip Schönberger) mogao i odgojno-obrazovni rad razviti do punog uspjeha. Veliko travnato školsko dvorište što se prostiralo tada do Frankopanske ulice bio je djeci idealan teren za igru i razgibavanje za vrijeme odmora, a u školi je bilo organizirano redovito TJEDNO KUPANJE (pod toplim tuševima), koje doduše nije bilo strogo obavezno ali živo poticano. U školi su prikazivane i kino-projekcije za školsku djecu, sa zabavnim filmovima (Charlie Chaplin), ali i poučno-informativnim (Sinjska alka), pa i religioznim (Život Isusov), a za toplih ljetnih dana vodio je ravnatelj Krämer svoj razred u hladoviti i raskošni Gradski vrt pod mirisno crnogorično drveće i među bujne palme (uz taj perivoj je naime postojao i veliki staklenik s rasadnikom), te tamo držao nastavu, koja je uvijek bila zanimljiva, te je i meni ostala u ugodnoj i dragoj uspomeni.

Stoga nije čudo da je Slavoljub Krämer (u mjesecu studenom 1932. godine) ispraćen u mirovinu vrlo svečanom školskom priredbom kojoj su prisustvovali i mnogobrojni građani, roditelji, štovatelji, među kojima velik broj njegovih bivših đaka. O svemu tome trebali bi postojati podaci i u školskom ljetopisu, ako je takav vođen, što bi bilo prirodno u normalnim okolnostima, no u nenormalnim poslijeratnim prilikama ti su papiri valjda i propali.

Ne bi bilo u redu da u ovom kontekstu ne spomenem aktivnost gospođe ANE PICHLER ROĐ. GRAU, supruge Maksimilijana Pichlera (dobrog prijatelja moga djeda), koja je poslije smrti svoga muža de facto preuzela njegovu djelatnost crkvenog starješine, i to brinući se napose za GROBLJANSKU KAPELICU, kao novogradski kulturni centar kad je poslije rata "likvidirana" kapelica u Ubožnici. Za svoj požrtvorni rad stekla je i pismeno priznanje biskupa Bäuerleina, koje je župnik Mayer javno i pročitao, a u kojemu nasljednik Strossmayerove stolice zahvaljuje milostivoj gospođi Pichlerovoj na zalaganju, kao i ostalim ženama na pomoći. Ostale žene našle su se tom klasnom segregacijom uvrijeđene i prestale gospođi Pichlerovoj (odnosno vulgo: staroj Pichlerici) pomagati, prepuštajući joj da se ubuduće sama brine za kapelicu, što je ona i činila, dokle god su joj to sile dopuštale, gotovo do svoje smrti.

20. 2.1991.

...
P.S Ne čini mi se baš vjerodostojnim podatak koji je u 2. knjizi Anala osječkog Zavoda za znanstveni rad iznio Mile Davidović, oslanjajući se tko zna na koga, da je NOVI GRAD OSNOVAN TEK 1792. "DOLASKOM NIJEMACA IZ BAČKE I BANATA" (str. 324.). Prvi Pelz npr. ("miles, copulatus cum nata Turcissa") imatrikuliran je u Osijeku još u 17. stoljeću, kako je to pronašao Vaš otac (dr. Kamilo Firingler) u Arhivu. Uostalom, Novogradani nisu govorili narječjem bačkih i banatskih Švaba (mislim etničkih Švaba!), nego tipičnim gornjoštajerskim narječjem. A na ŠTAJERSKO PODRIJETLO upućuju i ALPSKA PREZIMENA starih Novogradana: Gasteiger, Altgeier, Steiner itd. Nadalje, ako je NEKADAŠNJI NOVOGRADSKI MAJUR u današnjoj Divaltovoj ulici kbr. 24 i 24a bio prema usmenoj, dašto nepouzdanjoj predaji, nekoć STARA ISUSOVAČKA LJETNA REZIDENCIJA, onda je taj majur postojao prije ukinuća Družbe koje je uslijedilo 1773. godine. Ta kombinacija dakako otpada ako se radi o PRVOBITNOM FRANJEVAČKOM MAJURU.

IVAN PELZ

SAŽETAK

NOVI GRAD U OSIJEKU

GRAĐA ZA POVIJEST

Pisma i podaci Ivana Pelza iz Zagreba, potomka stare osječke obitelji, donose obilje do sada manje poznate građe o Novom gradu u Osijeku.

IVAN PELZ

ZUSAMMENFASSUNG

NEUSTADT IN OSIJEK

STOFF FÜR DIE GESCHICHTE

Briefe und Daten von Ivan Pelz aus Zagreb, des Abkömmlings der alten Osijeker Familie, bringen eine Menge des bis dieser Zeit unbekanntes Stoffes über die Neustadt in Osijek.